

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

№ 9, 2011

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 330.88:338:351.7

Я. В. Бережний,
кандидат наук з державного управління,
провідний спеціаліст відділу економічної стратегії,
Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглянуто значення і роль інституційних норм у формуванні засад економічної політики шляхом розкриття загальних характеристик основних течій неoinституційної теорії щодо встановлення передумов регулювання в економічній сфері.

Ключові слова: інституції, державна політика, економічна теорія.

In the article a value and role of institutional norms is considered in forming of economic policy principles's by opening of general descriptions of basic neoinstitutional theory flows's in relation to establishment of adjusting pre-conditions in an economic sphere.

Keywords: institutes, public policy, economic theory.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Реагування управлінців на перманентні виклики у соціально-економічному середовищі вимагає системного та повного розуміння природи процесів, що відбуваються в ньому. В першу чергу, розширення горизонтів і глибини бачення економічних явищ під кутом зору модерних підходів розвитку суспільств. Одним з яких є інституційний підхід. В історичному розрізі він спровокував виникнення інституційної та нової інституційної економічної теорії тісно поєднавши суспільні науки. Відтак практичні можливості її міждисциплінарного використання у виробленні державної економічної політики набуває актуальності та гостроти в умовах зростання взаємопроникнення соціально-економічних, політичних і управлінських процесів у розвитку будь-якої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. порушена проблема неодноразово привертала увагу науковців, переважно зарубіжних економістів, політологів, менше – соціологів. Зокрема, варто відзначити Р.Коуза [4], Д.Норта [7], Е.Острум [19], О.Вільямсона [25], М.Вебера [24], Дж.Марша і Дж.Олсена [6], Л.Пала [8], П.Кньопфеля [9], А.Шаститка та ін. Серед українських дослідників вона знайшла відгук у працях В.Бодрова, А.Гриценка [3], В.Гейця, Б.Кваснюка, І.Розпутенка, О.Кілієвича [2], О.Олійник та ін. І зарубіжні, і вітчизняні автори схиляються до теоретико-методологічного окреслення у науковій думці нового інституціоналізму як інструменту аналізу політики щодо причин різношвидкісної структурної перебудови суспільних систем.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, що їм присвячується стаття. Зростання напрацювань вітчизняних вчених слідом за значним доробком з нової інституційної теорії зарубіжних дослідників відкриває широкий простір для переосмислення і врахування об'єктивних чинників трансформації та посткризового відновлення економіки.

Формулювання мети та завдань статті. Звідси, метою статті є встановлення сучасного місця інституційних норм у формуванні засад державної економічної політики. Зокрема, дослідження понятійних категорій нової інституційної економічної теорії, вивчення параметрів основних напрямів розвитку інституціоналізму та встановлення особливостей їх трансформації при проектуванні на процес вироблення державної економічної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Основні погляди на формування державної економічної політики сформувалась під впливом неокласичної економічної теорії, що базується на досить жорстких припущеннях про раціональність поведінки всіх учасників економічного середовища, сталість їх уподобань, намагання максимізувати власну вигоду та існування рівноваги, що відповідає оптимальному стану ринку. Проте в рамках даних ознак неможливо пояснити всі економічні явища в сучасному світі [2, с.22]. Виникла нова інституційна економічна теорія – різновид економічного аналізу, що наголошує на поєднанні соціальних, політичних та економічних інституцій у визначенні економічних явищ. У центрі уваги опиняється поведінка господарюючих суб'єктів. Однак, на відміну від неокласичного підходу, у їх ролі виступають не ізольовані суб'єкти чи групи суб'єктів, які розглядаються як самостійні одиниці, а індивіди. Вони діють у межах соціальних, політичних і економічних інститутів [5, с.172]. Тобто специфіка прийняття господарських рішень з'ясовується в умовах інституційних обмежень, оскільки їх врахування дозволяє зменшити кількість варіантів, що розглядаються в процесі аналізу. Як наслідок, значення і роль середовища, де приймають колективно-значимі рішення, визнається безумовним. Залежність "інституція – середовище", підкреслює Е.Острум, дозволяє говорити, що "інституції" можуть бути визначені як комплекси діючих норм при встановленні того, хто має право приймати рішення в певній сфері [19, с.57]. В свою чергу, Д.Норт дійшов класичного висновку: інституції – це правила гри у суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження (формальні і неформальні), що спрямовують людську взаємодію в певне річизе [7, с.17]. Вони можуть співпадати або не співпадати з офіційними нормами, що прописані у адміністративних актах. Фактично, інституції визначають і обмежують сукупність варіантів вибору дій для індивіда та, відповідно, економічного суб'єкта. Тому слід розрізняти інституції й організації (інститути), що також структурують людську взаємодію [24, с.40].

Підтримання певних інституційних зв'язків відображається через рівень витратків господарюючих суб'єктів на економічну діяльність. Видатки поділяються на: трансакційні та трансформаційні. Трансакційні (операційні) витрати – це формальні та неформальні (тіньові) витрати, що враховують не безкоштовність економічного обміну пов'язаного з організацією діяльності та просування продуктів і інтересів. Вони складаються з витрат на захист прав власності, нагляд за дотриманням угод і забезпечення їх виконання, тощо. Трансформаційні – витрати, що відображають технологічний і внутрішньо організаційний перерозподіл ресурсів на виробництво нових товарів та послуг в економіці [2, с.23]. Пропорції цих витратків у структурі економіки забезпечують функціонування тих чи інших зовнішніх і внутрішніх по відношенню до суб'єкта інституцій щодо передачі та обміну прав власності. Набуття яких дозволяє визначати поведінкові реакції господарюючих суб'єктів [23, с.3-4]. А також, встановити їх пов'язаність з органами державної влади щодо визначення набору цих прав у загальній системі права для забезпечення ефективного функціонування економічної системи [2, с.24]. Так, за висновками дослідження Р.Коуза [4], зведеними до однієї теорії Дж.Стіглером [22] в праці "Теорія ціни" (1966), стверджується: "якщо права власності чітко визначені і трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розподіл ресурсів у структурі виробництва буде залишатися незмінним і ефективним, незалежно від зміни в розподілі прав власності" [13]. Таким чином, базовими категоріями нової інституційної економічної теорії є виражені в правах власності інституції, трансакційні та трансформаційні видатки. Де рівень ефективності функціонування економіки та управління залежить від рівня зниження трансакційних витратків при зміні інституцій.

Переважно, інституційні зміни розглядають як необхідну умову розвитку для країни з перехідною економікою [1; 10; 11; 3]. Однак на думку А.Гриценка, їх міждисциплінарний характер нівелює однозначність методології нового інституціоналізму як спеціалізованого напрямку досліджень [3, с.118]. Тому загальне твердження не вичерпне, оскільки обмежує здатність державного регулювання під час вироблення державної економічної політики як такої. Зокрема, будь-яка державна політика, спрямована на вирішення колективно-значимих проблем, визнається такою шляхом постановки на урядовий порядок денний. Тобто державна економічна політика як об'єкт урядового вироблення "відрейфовує" від економічних наук до аналізу політики – сфери політичних. Вона представляє собою відповідь політико-адміністративної системи на стан середовища, зокрема економічний, що політично визнається неприпустимим. Зв'язок між визнанням такого стану та наступними діями органів державної влади прямо пов'язані з впливом на поведінку суспільства, його окремих організаційних груп. Часто властивості складних систем дозволяють учасникам вироблення колективних рішень переключатися між операційними, колективними та базовими правовими нормами. Середовище значно складніше, ніж набір оперативних рішень у рамках фіксованого набору правил [19, с.56]. Тому розглядаються окремі випадки, що виникають на

одному рівні аналізу – так званому, оперативному. Припускають, що технології та інституційні норми відомі й незмінні.

Однак і технології, і правила можуть істотно змінюватися в короткотерміновому періоді руйнуючи загальні уявлення про виробництво та споживання в межах певних фізичних технологічних рамок. Як зазначає Л.Пал, реакцією неінституціоналізму на цей виклик було запровадження тривірневої концепції відносин держави і суспільства. Перший і найширший рівень – державна традиція. Другий рівень – це мезорівень конкретних політичних, економічних та соціальних секторів. І, третій рівень – це мікрорівень політичних (економічних) мереж у межах політичної спільноти [8, с. 157]. Сформувалося бачення про розрізнення суті правових аспектів та організаційних соціальних і економічних структур, що діють на базі неформальних правил. З'явилася низка аналітичних неінституційних шкіл на оперативному рівні. Серед основних виділяють три, відмінність між якими полягає у визначенні місця інституційних норм: соціологічна (культурна); економічна та історична (структурна) [9, с.124].

Перша школа визначає інституції як соціальні правила, що уособлюють не тільки формальні правила і процедури, притаманні певній організації, а й систему цінностей, символів, когнітивних схем та правил поведінки. Вони є культурними орієнтирами, оскільки надають членам організації певні рамки, що визначають індивідуальну поведінку. Соціальні угоди попередньо визначають роль дійових осіб, періодично актуалізуючи легітимність організацій у широкому сенсі. До її засновників можемо віднести Дж.Марша і Дж.Олсена [6].

Норми створюються та відтворюються особами, групами та організаціями самостійно. Їх зміна залежить від попередніх норм, що внаслідок зміни світогляду осіб трансформуються у похідні варіанти. Перевагою школи, в цьому випадку, є зосередження на соціальних відносинах та соціальних ролях у суспільстві. При цьому зберігається двозначність щодо справжньої суті відносин між соціальними нормами та інституційною політикою, формалізацією тих чи інших норм державою.

Друга – пов'язує інституції з добровільними домовленостями між індивідами у процесі обміну. Такі (неповні) контракти дозволяють скоротити невизначеність, притаманну будь-яким колективним рішенням, що впливає з неповної інформації та обмежених когнітивних можливостей дійових осіб. Бажання розв'язати цю невизначеність взагалі без інституційних рамок призвело б до надто високої ціни трансакції. В межах цієї школи окремі особи вільно обговорюють формальні правила та приймають неформальні кодекси поведінки. Метою укладання яких є забезпечення певної прогнозованості поведінки інших дійових осіб та результатів колективної дії. Засновниками, що дали поштовх школі, й визначально вплинули на попередню та їх наступні комбінації були нобелівські лауреати з економіки Р.Коуз [4], Д.Норт [7], пошуки яких продовжили не менш відомі лауреати Е.Острум [19] і О.Вільямсон [25].

Прочес виникнення чи відозмінювання інституційних норм обумовлене функціонально – задоволення інтересів зацікавлених сторін. Інституційні зміни покликані встановити рівновагу при зміні переваг кожної з дійових осіб з метою зменшення невизначеності, що виникає за використання попередньої практики в нових умовах. Значними перевагами цієї школи є ясність та концептуальний зв'язок між причиною і наслідком в економічній поведінці, широке використання формальної та дедуктивної логіки. Однак залишаються методологічні обмеження, пов'язані з вузькою здатністю пояснити інституційну стагнацію.

І, третя – виражає інституційні норми як державні структури та/чи суспільні структури взагалі. Вони додаються до конституційних та правових норм, до формальних політико-адміністративних процедур та неформальних угод, що визначають правила гри між дійовими особами. Власне структурний неінституціоналізм склався як проміжний між соціологічним і економічним. Інституційні норми приймають переважно преференції та тотожність осіб, в той час, як останні їх використовують із стратегічної точки зору, щоб досягти своїх інтересів. Такі погляди, на думку сучасних неінституціоналістів [14; 16; 20], вперше прослідковуються в працях: П.Еванса [15], П.Хола [17], С.Стейнмю [21].

Загалом неформальні процеси і правові норми введені в структуру політичної системи. Вони відображають відносини влади між дійовими особами, доступ до арени прийняття рішень окремих дійових осіб. Тобто інституційні норми культивуються з уже діючих норм як паралельні щодо них. Переважно такі норми мають стабілізуючий характер щодо утримання попередньої структури розвитку до того часу, коли певні дійові особи не запропонують адекватні та природні зміни. Поміж інших шкіл, ця має незаперечно вищий рівень поєднання кількох логік прийняття рішень та вправове структуру як контур взаємодії. Проте вона не позбавлена вад використання індуктивного підходу до вивчення структурних взаємодій. Зберігається ризик структурного детермінізму.

Варто звернути увагу на те, що такий поділ досить умовний, оскільки не лише третя у нашому рахунку школа, а й перша і друга у працях своїх засновників перетинаються одна з одною. Формуються різноманітні комбінації щодо розуміння процесів розвитку і соціального, і економічного. Інституції рідко бувають однорідними. Фактично суспільні та приватні інституції часто є змішаними та залежать одна від одної, а не існують в ізольованих світах [19, с.23]. Зважаючи на це, перераховані школи подекуди тлумачаться як структурні теорії інституційних змін з тим чи іншим відтінком [12]. Дослідження сучасних неінституціоналістів все більше схилиються до думки про існування структурної ієрархії між різними підходами [18; 23]. Де кожен окремий підхід відображає частину загального середовища в певний момент динаміки. Формується своєрідна мозаїка змін.

Звідси, можемо помітити важливі залежності при системному підході розгляду шкіл на основі співвідношення впливів учасників і інституцій. Так соціологічна школа фіксує вплив інституційних норм на дійову особу; економічна – учасника на інституцію; а історична – взаємовплив між ними. Відтак вибудовування ієрархічних структур між ними дозволяє отримати підрядний зв'язок між середовищами. А саме, соціологічне – історичне (структурне) – економічне. Особливістю цієї залежності, на нашу думку, є два основних аспекти. По-перше, історичне середовище збалансовує динаміку між соціальними і економічними особливостями розвитку суспільства завдяки вибудовуванню м'яких переходів у інституційних змінах. Воно виражається у структурі держави, її місця у подібному перетворенні. По-друге, ця залежність замкнута і одночасно циклічна. Соціальні чинники провокують настання історичних, історичні в міру структурування і розподілу впливів за сталої структури суспільства провокують настання економічних, а економічні – формуючи нові нерівності – викликають соціальні зрушення. Коло замикається. Залежно від рівня інтенсивності перетворень, визначальне місце відводиться або економічному, або соціальному середовищу. При цьому і соціальні, і економічні інституційні зміни перебувають поза межами сталих інституційних структур (історичних). В першому випадку вони лише формуються і не можуть прямо вплинути на структуру суспільства і держави, в іншому – вони є наслідком незавершеності самих структур, їх обмеженості. Тобто це вказує на не формалізований характер таких інституцій (правил). Паралельно до цієї думки, підкреслює Дж.Марш і Дж.Олсен, інституції (організації) досягають унікальної форми умовної для певних обставин і таким чином незалежні від історичного шляху [6]. Відтак ми розширюємо висновок Е.Острум, що норми, прийняті в ситуації колективного вибору, безпосередньо впливають на оперативні ситуації, правові норми – опосередковано [19, с.185]. Підтверджується і тенденція формування сучасної парадигми держави як об'єкта суспільного творення з поведінкою суб'єкта. Держава може відображати власні інтереси не завжди з користю для суспільства. Її поведінка залишається незмінною доти, доки хаотичні дії та нормотворення не переростуть у певні організовані впливи на структуру. Іншими словами – сучасні держави є скоріше консервативними утвореннями, що стримують розвиток суспільств. Це перекується з переконанням О.Вільямсона [25] про те, що залишається відкритим питання, коли саме держава має втручатися в соціально-економічні процеси, за яких умов і рівня їх складності. Оскільки не суспільство йде за державою, а держава за суспільством. Тому структурування знизу догори є основою ефективних інституцій та дозволяє спиратися на соціальний капітал, слушно підкреслює вже згадувана дослідниця [19, с.183]. Створюються умови до вибудовування нових економічних моделей та теорій щодо держави як повноцінного учасника економічних процесів, який бере активну участь в опосередкованому формуванні суспільства, створюючи умови розвитку соціального середовища для майбутнього переходу в нові економічні реалії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, економічний розвиток знаходиться у міждисциплінарній інституційній площині “економіка, політика і соціальна поведінка”. Тобто в середовищі поведінкових реакцій, що не завжди раціональне в межах неокласичних економічних постулатів, особливо за умов швидких змін у країнах, що трансформуються. Проте, побудована на ієрархічних структурних зв'язках і лінійних причинно-наслідкових залежностях, держава встановлює відносно раціональні правила. Вона розраховує, що і господарюючі суб'єкти мислять такими ж раціональними категоріями. Відтак прямі директиви поступово компенсуються непрямыми неформальними і, переважно, нерациональними інституціями. Як наслідок, регуляторні норми втрачають свій зміст. Економіка і суспільна організація набуває істотних вад суспільної взаємодії: корупція (включаючи побутову); державний патерналізм; недовіра громадян до офіційних інститутів держави; соціальна упередженість; тощо. Завдяки їм і консервативності держави, як такої, в економіці досягається певна стійкість існуючих диспропорцій розвитку та консервується економічне і соціальне відставання. В міру збереження якого загальний стан вважається традиційним і нездоланним. Для попередження подібного виникає необхідність модернізації держави як системотворчої структури, формування державної політики на основі гнучких поведінкових рамок – скоріше духу закону, ніж самому законі.

У цьому контексті, встановлена структурна підрядність та замкнутість вибудовування суспільного середовища дозволяє використовувати програмування саме інституційних змін як основи економічної модернізації будь-якої країни, зокрема України. Формування змін, при цьому, залежать від внутрішньої динаміки розвитку суспільств. Проте динаміки не соціальної, а економічної соціально усвідомленої щодо розуміння орієнтирів необхідних реформ. Крім того, встановлено, що зміни відбуваються постійно і повсюдно, але з різною інтенсивністю. Відсутність взаємопов'язаних змін провокує настання кризи та спрощення системи до нижчого рівня норм. Ці норми стають підґрунтям формування нових змін, що за відсутності структурних перетворень досягають того ж передкризового рівня і знову “обвалюються” – складна суспільна система знову руйнується до простої. Саме тому економіка загалом відіграє основну, однак не ключову роль. Вона залишає першість за моделлю управління (більше технологічною ніж політичною) та, відповідно, конкуренції управлінців щодо досягнення найбільш продуктивного рівня вирівнювання інституційного середовища в середині окремої країни. Відтак досягаю вищого рівня та модель управління, що стимулює зміни незалежно від їх природи та сфери виникнення. Тобто інституційні норми набувають визначальної ваги у формуванні засад державної економічної політики з модернізації економік. Де спроби знайти баланс між ними пов'язані з первинними ціннісними поведінковими реакціями економічних суб'єктів.

Розгляд неінституціоналізму як продовження неокласичної економічної теорії все ж не дає відповіді на те, яким чином економіка спроможна впливати на переформатування основ побудови соціальних інституцій. Того, що дозволяє моделювати суспільство, чи хоча б надати певної прогнозованої керованості траєкторії його розвитку. Як перебудувати структуру суспільства з найменшими втратами, зважаючи на практичну відсутність “стерильності” державного управління? Тому в умовах перманентних перетворень національної економіки питання структури інституційних змін, місця дійових осіб та держави у їх перетворенні залишаються відкритими.

Список використаних джерел

1. Бальцерович Л. Соціалізм. Капіталізм. Перетворення / пер. з англ. – Х.: Каравела, 2000. – Ч.2.
2. Економічна теорія і державна політика України в перехідній економіці : навч. пос. Книга 1 / Ю. Бажал, В. Бакуменко, А. Бауманіс та інші; за загред. І. Розпутенка

- та Б. Лессера. – К.: Вид-во “К.І.С.”, 2004. – 202 с.
3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под. ред. А. А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
4. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Б.Пинскер; под. науч. ред. Р.Капелюшников. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.
5. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень: 3-тє вид. випр. та доп. Навч. пос. – К: Центр учбової літератури, 2009. – 240 с.
6. Марч Дж. Дж., Олсен Й. П. Новий інституціоналізм: організаційні фактори політичного життя [Електронний ресурс] / Джеймс Дж. Марч та Йохан П. Олсен // Working Paper, March 2006. – No.11 – Режим доступу: <http://www.arena.uio.no>
7. Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.
8. Пал, Леслі А. Аналіз державної політики // Пер. з англ. Іван Дзюб. – К.: Основи, 1999. – 422 с.
9. Пітер Кньопфель, Корін Ларю, Фредерік Варон, Наталія Малишева. Аналіз і пілотаж публічної політики. – К.: Вищий інститут публічного управління Швейцарії, Алерта, 2010. – 424 с.
10. Сакс Дж. Про нову соціологію економічного розвитку / Пер. з англ. Л. Шевчук / Дж. Сакс // Незалежний культурологічний часопис “І” – 2008. – Вип.53 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/sachs.htm>
11. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду : уроки для України : пер. з англ. – К.: Основи, 1996. – Р.2.
12. Стойко О. М. Структурні теорії інституційних змін / О.М. Стойко // Журнал “Держава і право” – 2009. – Вип. 46. – С. 578-581.
13. Теорема Коуза // Вільна енциклопедія – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>
14. Clarke, Paul A. B., Fowleraker, Joe. Encyclopedia of democratic thought. – London: Routledge, 2001. – 748 p.
15. Evans, P. B. et al. (eds). Bringing the State back in. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – 638 p.
16. Goodin, Robert E. The Oxford handbook of political science. – NY: Oxford University Press, 2009. – 1291 p.
17. Hall, Peter. A. Governing the economy. The politics of state intervention in Britain and France. Oxford: Polity, 1986. – 340 p.
18. Institution, contracts and organisations : perspectives from new instution economics / ed. by Claude Menard. – Cheltenham : Edgar Elgar Publishing , 2000. – 460 p.
19. Ostrom, Elinor. Governing the commons. The Evolution of institutions for collective action. – NY : Cambridge Univercity Press, 1990. – 181 p.
20. Rhodes, R. A. W., Binder, Sarah A., Rockman Bert A. The Oxford handbook of political institutions; Oxford handbooks of political science (T. 2). – NY: Oxford University Press, 2006. – 816 p.
21. Steinmo, S. et al. (eds) Structuring politics. Historical institutionnalism in comparative analysis. – NY: Cambridge University Press, 1992. – 703 p._20
22. Stigler, George J. The process and progress of economics / George J. Stigler // Nobel Memorial Lecture by Graduate School of Business, University of Chicago. – 8 December, 1982. – 20 p.
23. The new institution economics : a collection of articals from the Jurnal of institution & theoretical economics / introd.and ed. Eirik G.Furubotr and Rudolf Richter. – Tubingen : Mohr. 1991. – 372 p.
24. Weber, Max. Economy and Society. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 1470 p.
25. Williamson, Oliver E. / The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead / Oliver E.Williamson // Journal of Economic Literature. – 2000. – No.38(3). – P. 595

Стаття надійшла до редакції 14.09.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"